

УДК 356.15 + 94 (477) «2014»

DOI: 10.30840/2413-7065.4(81).2021.245645

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ДОБРОВОЛЬЧОГО РУХУ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ, ПОЛІТИЦІ ТА КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

Микола КРАВЧЕНКОorcid.org/0000-0003-1908-1595

кандидат історичних наук

Анотація. У статті здійснено огляд участі вихідців з українського добровольчого руху у політичних процесах в Україні та розвитку української культури у другій половині 2010-х – на початку 2020-х років. Досліджено як вплив на комплектування депутатського корпусу, так і участь у творенні позапарламентського політичного порядку денного, вплив на формування державних інституцій (зокрема, на створення Міністерства у справах ветеранів України); долучення добровольців до художнього й музичного мистецтва, літературної діяльності (в тому числі й творення окремого літературного явища – добровольчої літератури), участь в організації нових осередків культурного життя країни (клубів, хабів тощо). З'ясовано характер та обсяги добровольчого впливу на українську політику і культуру досліджуваного часового проміжку та, виходячи з характеру й обсягів цього впливу, визначено роль українських добробатів у вітчизняній історії зазначеного періоду.

Методологія дослідження передбачає застосування принципів історизму, цілісності вивчення історичних джерел та об'єктивності, використання методів опису, аналізу і синтезу, класифікації та систематизації. Наукову новизну зумовлює відсутність наукових досліджень з цієї тематики, адже до сьогодні академічні дослідження добровольчого руху стосувалися тільки ролі добробатів у бойових діях на Сході України та характеру їх взаємодії з силовими структурами країни та державними інституціями. Перспектива подальших досліджень полягає в тому, що через визначення рівня впливу вихідців з українських добробатів на політику та культуру в Україні можна розкрити роль добровольців в національній історії відповідного періоду загалом.

Огляд характеру та обсягів впливу, здійсненого українським добровольчим рухом на політичні процеси в Україні та формування національної культури, дає підстави говорити про їх різноманітність та багатовекторність, що робить цілком можливим порівняння впливу добровольців на новітню національну історію із впливом козацтва на формування модерної української нації.

Ключові слова: добровольчий рух; Антитерористична операція на Сході України (АТО); український націоналізм.

THE PHENOMENON OF THE UKRAINIAN VOLUNTEER MOVEMENT AND ITS SIGNIFICANCE IN LATEST HISTORY, POLITICS, AND CULTURE OF UKRAINE

Mykola KRAVCHENKO

Candidate of Historical Sciences

Annotation. The article reviews the participation of people from the Ukrainian volunteer movement in the political processes in Ukraine and in the development of Ukrainian culture in the second half of

© Кравченко М.

the 2010s – early 2020s. It explores the influence on the staffing of the deputy corps, as well as the participation in the creation of the extra-parliamentary political agenda, the impact on the formation of state institutions (including the establishment of the Ministry of Veteran Affairs of Ukraine); involvement of volunteers in art and music, literary activity (including the creation of a separate literary phenomenon – volunteer literature), participation in the organization of new centers of cultural life of the country (clubs, hubs, etc.). It clarifies the nature and scope of voluntary influence on Ukrainian politics and culture of this time, and, based on the nature and scope of this impact, determines the role of Ukrainian dobrobats in the national history of this period. The research methodology involves the application of the principles of historicism, the integrity of the study of historical sources and objectivity, the use of methods of description, analysis and synthesis, classification and systematization. The scientific novelty is due to the lack of scientific research on this topic, because to date, academic research on the volunteer movement has concerned only the role of dobrobats in hostilities in eastern Ukraine and the nature of their interaction with law enforcement agencies and state institutions. The prospects for further research is that by determining the level of influence of people from Ukrainian dobrobats on politics and culture in Ukraine it is possible to determine the role of volunteers in the national history of the period in general.

A review of the nature and extent of the influence of the Ukrainian volunteer movement on political processes in Ukraine and the formation of national culture gives grounds to talk about the diversity and multi-vector nature of such influence, which makes it appropriate to compare the influence of volunteers on modern national history with the influence of the Cossacks.

Key words: *volunteer movement; Anti-terrorist operation in Eastern Ukraine (ATO); Ukrainian nationalism.*

Українські добровольчі формування, що почали творитися навесні 2014 року, беззаперечно, є унікальним явищем в історії незалежної України [31]. На початку ХХ ст. ми можемо спостерігати схожі (хоча й не цілком тотожні) явища як у вітчизняній історії (Українські січові стрільці, вільне козацтво, полки «богданівців» і «полуботківців» тощо), так і в історії інших європейських народів (фінські шуцкори, німецькі фрайкори, австрійський гаймвер та ціла низка інших). Але на початку ХХІ ст. ані в українській, ані в європейській історії аналогів такого феномену немає.

Питання українських добровольчих формувань зазначеного періоду у своїх роботах торкалося чимало дослідників (Ю. Бугусов, Л. Кривизнюк, Ю. Зінько, М. Чеховська та інші) [1; 7; 11; 37], але дослідженням зазначених формувань як власне історичного феномену займався

лише Ю. Стасюк [31]. Втім навіть Ю. Стасюк зробив огляд військової складової досліджуваного явища, не приділяючи належної уваги впливу, який український добровольчий рух здійснив на новітню українську історію, політику та культуру. Тож актуальність цієї розвідки зумовлює саме потреба дослідження впливу добровольчого руху на розвиток різних аспектів національної життєдіяльності у другій половині 2010-х – на початку 2020-х років.

Мета статті – з'ясувати характер та обсяги впливу, який здійснили вихідці з українських добровольчих формувань на українську політику та культуру цього часового проміжку, та, виходячи з характеру й обсягів цього впливу, визначити роль українських добробатів у вітчизняній історії зазначеного періоду.

Особовий склад українських добровольчих формувань від самого початку

проявляв надзвичайно високий рівень громадсько-політичної активності та національної свідомості, і одразу ж із переходом військових дій з активної фази до позиційного протистояння вихідці з добробатів долучилися до політичних процесів в Україні.

За результатами парламентських виборів восени 2014 року до Верховної Ради VIII скликання було обрано 25 народних депутатів, які впродовж попереднього літа брали участь у бойових діях на Донбасі у складі українських добровольчих формувань, 10 з них – командири добробатів [13]:

– Юрій Береза, командир батальйону «Дніпро-1» [14];

– Андрій Білецький, командир батальйону (згодом – полку) «Азов» [15];

– Артем Вітко, командир батальйону «Луганськ-1» [16];

– Євген Дейдей, командир батальйону «Київ-1» [17];

– Дмитро Лінько, командир батальйону «Свята Марія» [18];

– Костянтин Матейченко, командир батальйону «Артемівськ» [19];

– Сергій Мельничук, командир батальйону «Айдар» [20];

– Семен Семенченко, командир батальйону «Донбас» [21];

– Андрій Тетерук, командир батальйону «Миротворець» [22];

– Дмитро Ярош, командир Добровольчого українського корпусу «Правий сектор» [23].

Політичної єдності представники добробатів не складали. Екс-добровольці були у всіх парламентських фракціях (окрім «Опозиційного блоку»), були й позафракційні добровольці [13]. Найбільше в парламенті налічувалося ветеранів батальйону (згодом – полку)

«Азов». Їх було семеро, але між собою вони не становили жодної політичної спільності, перебували у чотирьох різних фракціях, а командир батальйону був позафракційним [15]. Четверо депутатів були ветеранами батальйону «Айдар» і ще троє – батальйону імені генерала Кульчицького, втім і вони не були політично єдині, також перебуваючи у різних фракціях парламенту [13].

Але, незважаючи на відсутність єдиної власне добровольчої політичної сили в парламенті, поза його межами були політичні сили, в яких добровольчий елемент відігравав суттєву роль. Такими можна назвати три політичні партії:

– Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (всі ветерани якого склали окрему спільноту всередині партії – «Легіон Свободи») [38];

– «Правий сектор» (ветерани (в тому числі й командування) однойменного Добровольчого українського корпусу склали основу партійного керівництва [29]);

– «Національний корпус» (перша політична сила, власне створена добровольцями [8]).

Ці три партійні структури хоч і не мали достатнього представництва в парламенті для створення власної фракції, але поза Верховною Радою де-факто створили націоналістичний політичний блок, підписавши 16 березня 2017 року Національний маніфест (символічно у 100-річчя з дня створення Української Центральної Ради) [24]. І хоч особливих успіхів на наступних виборах цей блок не мав (представники трьох партій, що йшли по єдиному, формально «свободівському», списку, здобули більше 2% голосів виборців і до парламенту не пройшли [26]), але його вплив на політичні процеси був суттєвий.

Підписання Національного маніфесту являло собою значну політичну подію, адже припинило активні до цього міжнаціоналістичні чвари. Окрім трьох згаданих політичних партій, документ також підписали «С14», Організація Українських Націоналістів та Конгрес Українських Націоналістів [24]. Останні дві структури були спадкоємцями відповідно мельниківців та бандерівців, а отже, підписанням Маніфесту було фактично поставлено крапку у майже 80-річному міжфракційному протиборстві в ОУН.

Ключовою демонстрацією націоналістичної єдності став масовий марш на Покрову, який націоналістичні сили з 2017 року традиційно проводять спільно. Головою Покровської маршової колони є саме ветерани-добровольці [32].

Найбільш активною силою у цьому міжпартійному блоці був Національний корпус, який ініціював кілька гучних політичних кампаній.

Так, у 2019 році було започатковано кампанію «Свинарчуків за ґрати» [30], що суттєво підірвало імідж президента Петра Порошенка і стало однією з причин, з яких другий президентський термін став для нього недосяжним.

Втім головним політичним досягненням націоналістів-добровольців стало недопущення ратифікації Україною так званих формул Мореля та Штайнмаера, до яких Україну кілька років поспіль схилили представники Європейського Союзу. Такі кампанії проводилися, починаючи з 2016 року, коли маршем під назвою «Вимоги Нації» фактично було припинено обговорення на офіційному рівні так званого плану Мореля [8]. Кампанія під гаслом «Зупинимо капітуляцію!» триває і в 2021 році [35]. І суспільний резонанс,

який нею був викликаний, фактично до сьогодні не дає реалізувати так звану формулу Штайнмаера.

Втім не всі добровольчі ініціативи були спрямовані на політичне протистояння. Мали місце і конструктивні приклади. Деякі гасла, народжені в середовищі добровольців, згодом здобули реалізацію в політичному просторі. Тут передусім йдеться про створення Міністерства у справах ветеранів та запровадження спрощеної системи отримання українського громадянства для іноземних добровольців-учасників бойових дій [8].

Тож хоча українські добровольчі формування і не здобули власних політичних інструментів у вигляді парламентських фракцій чи груп, а представники добровольців не становили політичної єдності, проте ідейні сили, артикульовані добровольчим рухом, стали рушійними в політичній боротьбі наприкінці 2010-х – на початку 2020-х років.

Втім тенденція на політичне єднання націоналістичних сил під проводом колишніх добровольців наразі набуває нових рис. Так, наприкінці 2020 року практично всі медійні й політично активні добровольці-лідери громадської думки (окрім хіба що Іллі Киви) організовано чи стихійно єдналися навколо підтримки антиколабораційних законодавчих ініціатив. 16 грудня 2020 року у Києві проходив круглий стіл «Проросійський колабораціонізм в Україні та методи боротьби з ним», ініціаторами якого виступили передусім ветерани-добровольці, які були на момент проведення заходу чинними чи колишніми парламентарями. У круглому столі брали участь ветерани різних добробатів

(«Азов», «Айдар», Добровольчий український корпус «Правий сектор» та інші) [33]. А у 2021 році єдиним кандидатом від національно-патріотичних сил на виборах Харківського міського голови став ветеран-доброволець Костянтин Немічев [34], який за результатами виборів посів четверте місце у виборчих перегонах.

Окремим питанням є вплив добровольчого руху на українську культуру відповідного періоду. Найперше, що варто згадати, – це видавнича справа. У 2015 році з'явилося перше українське добровольче видавництво «Орієнтир» [28], а вже станом на 2021 рік на двох найбільших книжкових фестивалях країни (Книжковий Арсенал у Києві та Форум видавців у Львові) ветеранські видавництва та авторські книги ветеранів (де саме добровольці грають ключову роль) являють собою окремі локації [2; 3]. Паралельно з добровольчим книговидаванням розвивається й добровольча література.

У 2020 році на Національному конкурсі малих літературних форм ім. А. Луциноса було констатовано появу окремого літературного феномену – добровольчої літератури, своєрідного українського аналога радянської «прози лейтенантів» [27]. Лауреатами перших премій у всіх номінаціях згаданого літературного конкурсу (проза, поезія, література для дітей) стали саме літератори-добровольці.

Відзначилися добровольці і в художньому мистецтві. З 2016 року країною мандрувала персональна виставка ветеранки Добровольчого українського корпусу «Правий сектор» Дани Виноградової під назвою «Буремна Україна» [31], яка експонувалася у Черкасах,

Хмельницькому, Львові та інших містах України і стала помітним явищем у календарі культурних подій країни. А на межі 2010–2020-х років у Києві працювала художня студія «Дюрер», яку започаткували художники-добровольці. До речі, діяла студія в приміщенні хату «Козацький Дім», який був організований ветеранами полку «Азов» в будівлі-сквоті, що у 2014–2015 роках відігравав роль полкового мобілізаційного центру [5]. Художня студія «Дюрер» була не єдиним гуртком у «Козацькому». В цій же будівлі діяли ще кілька культурних проєктів, зокрема літературний клуб «Пломінь» [25] та кіноклуб «Європа» [9]. Наприкінці 2010-х років відкриті культурні простори (хаби), організовані добровольцями, стали не тільки столичним явищем. Так, у Харкові ветеранами добробатів був відкритий Перший націоналістичний хаб [4], а в Черкасах – Ambros-hub (за іменем загиблого в полку «Азов» черкащанина Сергія Амброса) [36].

Добровольці стали темою багатьох новітніх музичних творів, а деякі пісні за їх авторством – культовими у певних колах, як, наприклад, «Добровольці Божої чоти» ветерана Добровольчого українського корпусу «Правий сектор» Олексі Бика [6], що використовувалася як саундтрек до однойменної кінострічки Леоніда Кантера та Івана Яснії [12].

Вплив добровольчого руху на сучасну українську культуру можна назвати значним, але це стосується культури не масової, а тієї, до якої прийнято застосовувати термін «андеграунд». Втім це не є показником її другорядності, тут, швидше за все, варто говорити про її потенціал та перспективність. Наприклад, мейнстримна сьогодні рок-музика також свого часу вийшла саме з андеграунду.

Таким чином, з усього зазначеного вище можна зробити висновок про різноманітність і багатовекторність впливу добровольчого руху на сучасну українську політику та культуру. Роль добровольців є визначальною не тільки у військово-політичних подіях в Україні у 2014 році, але й у перебігу поточних політичних процесів та у формуванні сучасної національної культури. Подібним явищем у національній історії було козацтво, вплив якого на формування модерної української нації неможливо перебільшити. Тож якщо поточні тенденції активності ветеранів-добровольців збережуться, то їх рух цілком можна буде порівнювати з козацтвом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутусов Ю. Добровольческие батальоны: структура, страхи, проблемы боевого применения. *Зеркало недели*. 29 серпня 2014. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/dobrovolchibatalyoni-struktura-strahi-problemi-boovovogozastosuvannya-.html> (дата звернення: 02.11.2021).
2. Ветеранська література на Львівському книжковому ярмарку «Форум видавців». *Форум видавців*. URL: <https://bookforumlviv.com.ua/p/veteranska%20lyteratura> (дата звернення: 02.11.2021).
3. «Ветеранський намет» став лідером продажів серед локацій «Книжкового Арсеналу». *День*. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/news/270519-veteranskyu-namet-stav-liderom-prodazhiv-sered-lokacy-knyzhkovogo-arsenalu> (дата звернення: 02.11.2021).
4. Відкриття першого націоналістичного хабу України в Харкові. *Офіційний сайт політичної партії «Національний корпус»*. URL: <https://nationalcorps.org/vdkrittja-pershogonacionalstichnogo-habu-ukrani-v-harkov/> (дата звернення: 02.11.2021).
5. Дана Виноградова запрошує на виставку «Буремна Україна». *Офіційний сайт Черкаської обласної ради*. URL: <https://oblradack.gov.ua/4355-dana-vinogradovazaproshuie-na-vistavku-buremna-ukrayina> (дата звернення: 02.11.2021).
6. Добровольці. *Українські пісні*. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/4292338.html> (дата звернення: 02.11.2021).
7. Зінько Ю. А. Військові батальйони українських добровольців та їх роль у боротьбі з російською агресією на Сході України. *Війна на Донбасі. 2014–2016 рр.*: матеріали II Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). Київ: Нац. військово-історичний музей України, 2017. С. 112–115.
8. Історія партії. *Офіційний сайт політичної партії «Національний корпус»*. URL: <https://nationalcorps.org/history/> (дата звернення: 02.11.2021).
9. Кіноклуб EVROPA. *Національний кореспондент*. URL: https://nackor.org/ukr/kinoklub-e-v-r-o-p-a?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_wQsqz3WFIKqgjj78Ig8VBJYl3xCr66USs1B9WD7yaF8-1635850272-0-gqNtZGzNAiWjcnBszQnl (дата звернення: 02.11.2021).
10. Козацький Дім – масштабний культурно-освітній проєкт під егідою Національного Корпусу. *Офіційний сайт політичної партії «Національний корпус»*. URL: <https://nationalcorps.org/kozackij-dm-masshtabnij-kulturnoosvtnj-proekt-pd-egdojunacionalnogo-korpusu/> (дата звернення: 02.11.2021).
11. Кривизюк Л. П. Добровольчі батальйони на захисті Вітчизни під час проведення АТО. *Війна на Донбасі. 2014–2016 рр.*: матеріали II Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). Київ: Нац. військово-історичний музей України, 2017. С. 107–111.
12. «Ми продовжуємо справу УПА. І ми переможемо» – показали фільм про бійців «Правого сектору». *Gazeta.ua*. URL: https://m.gazeta.ua/articles/culture/_mi-prodovzhuyemo-spravu-ura-i-mi-peremozhemo-pokazali-film-pro-bijcivpravogo-sektoru/607236 (дата звернення: 02.11.2021).

13. Народні депутати України VIII скликання (2014–2019). *Верховна Рада України, офіційний веб-портал*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list?skl=9 (дата звернення: 02.11.2021).

14. Народний депутат України VIII скликання Береза Юрій Миколайович. *Верховна Рада України, офіційний веб-портал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/17949/9> (дата звернення: 02.11.2021).

15. Народний депутат України VIII скликання Білецький Андрій Євгенійович. *Верховна Рада України, офіційний веб-портал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18065/9> (дата звернення: 02.11.2021).

16. Народний депутат України VIII скликання Вітко Артем Леонідович. *Верховна Рада України, офіційний веб-портал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18043/9> (дата звернення: 02.11.2021).

17. Народний депутат України VIII скликання Дейдей Євген Сергійович. *Верховна Рада України, офіційний веб-портал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/17956/9> (дата звернення: 02.11.2021).

18. Народний депутат України VIII скликання Лінько Дмитро Володимирович. *Верховна Рада України, офіційний веб-портал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18052/9> (дата звернення: 02.11.2021).

19. Народний депутат України VIII скликання Матейченко Костянтин Володимирович. *Верховна Рада України, офіційний веб-портал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/17953/9> (дата звернення: 02.11.2021).

20. Народний депутат України VIII скликання Мельничук Сергій Петрович. *Верховна Рада України, офіційний веб-портал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18039/9> (дата звернення: 02.11.2021).

21. Народний депутат України VIII скликання Семенченко Семен Ігорович. *Верховна Рада України, офіційний веб-портал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18003/9> (дата звернення: 02.11.2021).

22. Народний депутат України VIII скликання Тетерук Андрій Анатолійович.

Верховна Рада України, офіційний веб-портал. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/17947/9> (дата звернення: 02.11.2021).

23. Народний депутат України VIII скликання Ярош Дмитро Анатолійович. *Верховна Рада України, офіційний веб-портал*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18153/9> (дата звернення: 02.11.2021).

24. Націоналісти підписали та представили Національний маніфест. *Офіційний сайт Всеукраїнського об'єднання «Свобода»*. URL: <https://svoboda.org.ua/news/natsionalisty-pidpysaly-ta-predstavly-natsionalnyj-manifest/114270/> (дата звернення: 02.11.2021).

25. Пломінь – це контркультурне просвітництво. *Веб-сайт літературного клубу «Пломінь»*. URL: <https://plomyn.club/about/> (дата звернення: 02.11.2021).

26. Позачергові вибори народних депутатів України 21.07.2019. *Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html> (дата звернення: 02.11.2021).

27. Прийом творів до Національного конкурсу малих літературних форм ім. Анатолія Лупиноса подовжено до 5 лютого 2022 року. *Національна спілка письменників України*. URL: <https://nspu.com.ua/novini/prijom-tvoriv-do-nacionalnogo-konkursu-malih-literaturnih-form-im-anatoliya-lupinosa-podovzheno-do-5-ljutogo-2022-roku/> (дата звернення: 02.11.2021).

28. Про видавництво «Орієнтир». *Веб-сайт видавництва «Орієнтир»*. URL: <https://orientirbooks.com/o-nas> (дата звернення: 02.11.2021).

29. Провід НБР «Правий сектор». *Офіційний сайт Національно-визвольного руху «Правий сектор»*. URL: <https://pravuysektor.info/komanda/provid-nvr-praviy-sektor> (дата звернення: 02.11.2021).

30. «Свинарчуків за ґрати!»: Нацкорпус висунув Порошенку ультиматум. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/11/7208874/index.amp> (дата звернення: 02.11.2021).

31. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України. *Військово-історичний меридіан*: електрон. наук. фаховий журнал. Київ: Нац. музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. 2018. № 2 (20). С. 17–29.

32. У Києві відбувається хода на честь Української повстанської армії. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/news/28794580.html> (дата звернення: 02.11.2021).

33. Україна стала на крок ближче до ухвалення закону про протидію колабораціонізму. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/amp/politika/ukrayina-stala-na-krok-blizhchedo-uhvalennya-zakonu-pro-protidiyu-kolaboracionizmu-1690345.html> (дата звернення: 02.11.2021).

34. У Харкові обрали єдиного кандидата в мери від проукраїнських сил. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/amp/159562-u-harkovi-obrali-edinogokandidata-v-meri-vid-proukrainskih-sil/> (дата звернення: 02.11.2021).

35. Учасники акції «Зупинимо капітуляцію!» палять фаєри біля «будинку Зеленського». *Українська правда*. URL: <https://www.prawda.com.ua/news/2021/08/14/7303855/index.amp> (дата звернення: 02.11.2021).

36. У Черкасах запрацював молодіжний Ambros Hub. *ВиЧерпно. Інформаційне видання Черкащини*. URL: <https://vycherпно.ck.ua/u-cherkasah-zapratsuyuvav-molodizhnij-ambros-hub/> (дата звернення: 02.11.2021).

37. Чеховська М. М. Загальнонаціональні добровільні оборонні організації як суб'єкт забезпечення національної безпеки України. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 грудня 2017 р.). Київ: НУОУ, 2017. С. 112–113.

38. XXX з'їзд ВО «Свобода». *Офіційний сайт Всеукраїнського об'єднання «Свобода»*. URL: <https://svoboda.org.ua/media/videos/12322-revision-v1/12753/> (дата звернення: 02.11.2021).

REFERENCES

1. BUTUSOV, Yu. (Aug 29, 2014). Volunteer Battalions: Structure, Fears, Problems of Combat Use. *Zerkalo nedeli*. [online]. Available at: <https://zn.ua/ukr/internal/dobrovolchibatalyoni-struktura-strahi-problemi-boyovogozastosuvannya-.html> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Rus.]

2. Veteran Literature at the Lviv Book Fair “Publishers’ Forum”. *Forum Vydavtsiv*. [online]. Available at: <https://bookforumlviv.com.ua/p/veteranska%20lyteratura> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

3. “Veterans’ Tent” Became the Sales Leader among the Locations of “Book Arsenal”. *Den*. [online]. Available at: <https://m.day.kyiv.ua/uk/news/270519-veteransky-namet-stav-lideromprodazhiv-sered-lokacy-knyzhkovog arsenalu> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

4. Opening of the First Nationalist Hub of Ukraine in Kharkiv. *Natsionalnyi korpus* [online]. Available at: <https://nationalcorps.org/vdkrittja-pershogo-naconalstichnogo-habu-ukrani-v-harkov/> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

5. Dana Vynogradova Invites You to the Exhibition “Stormy Ukraine”. [online]. *Cherkaska oblasna rada*. Available at: <https://oblradack.gov.ua/4355-dana-vinogradova-zaproshuie-navistavku-buremna-ukrayina> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

6. Volunteers. *Ukrainski pisni*. [online]. Available at: <https://www.pisni.org.ua/songs/4292338.html> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

7. ZINKO, Yu. Military Battalions of Ukrainian Volunteers and Their Role in Combating Russian Aggression in Eastern Ukraine. In: *Viina na Donbasi. 2014 – 2016 rr.: materialy II Vseukr nauk. viisk.-ist. konf. 20 kvitnia 2017 r.* (The War in the Donbas. 2014–2016: Proceedings of the II All-Ukrainian Scientific Military-History Conference. April 2017). Kyiv, pp. 112–115. [in Ukr.]

8. Party History. [online]. *Natsionalnyi korpus*. Available at: <https://nationalcorps.org/history/> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

9. Film Club EVROPA. *Natsionalnyi korrespondent*. [online]. Available at: https://nackor.org/ukr/kinoklub-e-v-r-o-p-a?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_wQsqz3WFIKqgj78Ig8VBJY13xCr66USs1B9WD7yaF8-1635850272-0-gqNtZGzNAiWjcnBszQnl [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

10. The Cossack House Is a Large-Scale Cultural and Educational Project under the Auspices of the National Corps. [online]. *Natsionalnyi korpus*. Available at: <https://nationalcorps.org/kozackij-dm-masshtabnij-kulturnoosvtnj-proekt-pd-egdoju-naconalnogo-korpusu/> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

11. KRYVYZIUK L. (2017) Volunteer Battalions in Defense of the Fatherland during the Anti-Terrorist Operation. In: *Viina na Donbasi. 2014 – 2016 rr.: materialy II Vseukr nauk. viisk.-ist. konf. 20 kvitnia 2017 r.* (The War in the Donbas. 2014–2016: Proceedings of the II All-Ukrainian Scientific Military-History Conference. April 2017). Kyiv, pp. 107–111. [in Ukr.]

12. “We Are Continuing the Work of the Ukrainian Insurgent Army. And We Will Win” – a Film Was Shown about the Fighters of the “Right Sector”. *Gazeta.ua*. [online]. Available at: https://m.gazeta.ua/articles/culture/_mi-prodovzhuyemo-spravu-upa-i-mi-peremozhemo-pokazali-film-pro-bijcivpravogo-sektoru/607236 [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

13. People’s Deputies of Ukraine of the 8th Convocation (2014–2019). [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list?skl=9 [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

14. People’s Deputy of Ukraine of the 8th Convocation Yurii Bereza. [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/17949/9> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

15. People’s Deputy of Ukraine of the 8th Convocation Andrii Biletskyi. [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18065/9> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

16. People’s Deputy of Ukraine of the 8th Convocation Artem Vitko. [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18043/9> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

17. People’s Deputy of Ukraine of the 8th Convocation Yevhen Deidei. [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/17956/9> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

18. People’s Deputy of Ukraine of the 8th Convocation Dmytro Linko. [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18052/9> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

19. People’s Deputy of Ukraine of the 8th Convocation Kostiantyn Mateichenko. [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/17953/9> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

20. People’s Deputy of Ukraine of the 8th Convocation Serhii Melnychuk. [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18039/9> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

21. People’s Deputy of Ukraine of the 8th Convocation Semen Semenchenko. [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18003/9> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

22. People’s Deputy of Ukraine of the 8th Convocation Andrii Teteruk. [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/17947/9> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

23. People’s Deputy of Ukraine of the 8th Convocation Dmytro Yarosh. [online]. *Verkhovna Rada of Ukraine, official web portal*. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18153/9> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]

24. The Nationalists Signed and Presented the National Manifesto. [online]. "Svoboda". Available at: <https://svoboda.org.ua/news/natsionalisty-pidpysaly-ta-predstavlyly-natsionalnyj-manifest/114270/> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
25. Plomin Is a Countercultural Enlightenment. *Plomin*. [online]. Available at: <https://plomin.club/about/> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
26. Extraordinary Elections of People's Deputies of Ukraine on July 21, 2019. [online]. *Tsentralna vyborcha komisiiia*. Available at: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
27. Admission of Works to the National Competition of Small Literary Forms Named after Anatolii Lupynos Has Been Extended until February 5, 2022. [online]. *Natsionalna Spilka pysmennykiv Ukrainy*. Available at: <https://nspu.com.ua/novini/prijom-tvoriv-donacionalnogo-konkursu-malih-literaturnih-form-im-anatoliya-lupinosa-podovzhenodo-5-ljutogo-2022-roku/> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
28. About the Publishing House "Oriientyr". [online]. *Oriientyr*. Available at: <https://orientirbooks.com/o-nas> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
29. Leadership of the "Right Sector". [online]. "Right Sector". Available at: <https://pravyysektor.info/komanda/provid-nvr-praviy-sektor> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
30. "Svynarchuks behind Bars!": The National Corps Issued an Ultimatum to Poroshenko. *Ukrainska pravda*. [online]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/11/7208874/index.amp> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
31. STASIUK Yu. (2018) Ukrainian Volunteer Formations as a Unique Phenomenon of Independent Ukraine. *Viiskovo-istorychny merydian* (2(20)), pp. 17–29. [in Ukr.]
32. A March in Honor of the Ukrainian Insurgent Army Is Taking Place in Kyiv. [online]. *Radio Svoboda*. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/amp/news/28794580.html> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
33. Ukraine Is One Step Closer to Passing a Law to Combat Collaborationism. [online]. *TSN*. Available at: <https://tsn.ua/amp/politika/ukrayina-stala-na-krok-blizhchedo-uhvalennya-zakonu-pro-protidiyukolaboracionizmu-1690345.html> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
34. In Kharkiv, the Only Candidate for Mayor from the Pro-Ukrainian Forces Was Elected. [online]. *Suspilne. Novyny*. Available at: <https://suspilne.media/amp/159562-u-harkovi-obraliedinogo-kandidata-v-meri-vid-proukrainskikh-sil/> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
35. Participants of the Action "Let's Stop Capitulation!" Light Fireworks near Zelensky's House. *Ukrainska pravda*. [online]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/14/7303855/index.amp> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
36. The Youth Ambros Hub Was Open in Cherkasy. *VyChErpno, Informatsijne vydannia Cherkashchyny*. [online]. Available at: <https://vycherpno.ck.ua/u-cherkasah-zapratsyuvavmolodizhnij-ambros-hub/> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]
37. CHEKHOVSKA M. National Voluntary Defense Organizations as a Subject of National Security of Ukraine. *Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (1 hrudnia 2017 r.)*. (Ukrainian Army: Modernity and Historical Retrospective: Proceedings of the All-Ukrainian Research Conference (December 2017)). Kyiv, pp. 112–113. [in Ukr.]
38. The 30th Congress of the All-Ukrainian Union "Svoboda". [online]. "Svoboda". Available at: <https://svoboda.org.ua/media/videos/12322-revision-v1/12753/> [Accessed 2 Nov. 2021]. [in Ukr.]